

R. J. Benthem

Stafafdeling Landschapsbouw
Staatsbosbeheer

Historische achtergronden

Het verlangen van de mens om bewust gestalte te geven aan de "groene ruimte" om hem heen is wellicht even oud als zijn streven naar vormgeving van het meest directe leefmilieu, de "stenen ruimte" van huis en stad. Een rijke literatuur levert het bewijs, dat de bouwkunst en de tuinkunst door de eeuwen heen hand in hand zijn gegaan. Een reis door de tijd brengt ons van de hangende tuinen van Babylon en de beplante hoven van het Alhambra, langs Middeleeuwse kloostertuinen, door de Romeinse parken van Villa d' Este, Frascati en de Villa Borghese, naar het Versailles van Le Notre en naar de romantische parken van Lancelot Brown, Muskau en Lenné. Om tenslotte te belanden bij het Bois de Boulogne, het Amsterdamse Bos, en het Central Park in de huizenzee van Manhattan. Het is slechts een greep uit de rijke geschiedenis van de tuinkunst, waarin het verlangen naar creativiteit zo duidelijk tot uiting komt.

Ons eigen land vormt misschien wel het meest markante voorbeeld van die scheppingsdrang. In de loop van vele eeuwen werd het met een ongekende vlijt en in een voortdurende strijd met het water omgevormd van een uitgestrekt natuurgebied tot een rijk geschakeerd cultuurlandschap.

Ondanks dit alles blijft het merkwaardig dat een duidelijke vorm-wil, d.w.z. het bewust scheppen van een landschap, in de lange loop der tijden vrijwel altijd beperkt bleef tot objecten - grote zowel als kleine - met een duidelijk begrensde doelstelling. Die was dan meestal gericht op het scheppen van een mooi stukje miniatuurwereld als basis en achtergrond voor de verpozing en ter verrijking van het leven, vaak van enkelingen, soms ook van velen. Daarom waren het bijna altijd tuinen, parken en landgoederen die het onderwerp waren van deze creativiteit. Het landschap als geheel met akkers en weiden, bossen, rivieren, wegen, dorpen en boerderijen

kreeg wel gestalte, maar meestal als gevolg van het "natuurlijk" verloop der dingen, het spel van krachten van de mens met de grond, en slechts zelden als het resultaat van een vooraf beraamde conceptie, gericht op een visueel perspectief.

Dat er ondanks het ontbreken van een gerichte visie op het landschap, in dat spel van krachten zulk een rijkdom aan cultuurlandschappen is ontstaan, mogen wij met dankbaarheid ervaren. Voor een belangrijk deel vindt dat zijn oorzaak in het evenwicht tussen de vormgevende krachten. Vele van die landschappen werden daardoor tot een boeiend compromis tussen mens en natuur.

Toch waren er ontwikkelingen die erop wijzen dat ook vroeger soms werd gedacht en gewerkt aan wat wij later landschapsverzorging of landschapsbouw zouden gaan noemen. In Engeland b.v. werd het open heuvelland, dat eertijds grote delen van de Britse eilanden kenmerkte, als gevolg van een "herverkavelingswet", de zgn. Enclosure Act, eeuwen geleden getransformeerd in het heggenlandschap zoals wij het heden ten dage nog kennen. In Duitsland was er in de vorige eeuw een stroming die zich door middel van plaatselijke verenigingen bezig hield met "Landesverschönerung". Een soort landschapsverzorging die zich ook tot de landbouwgebieden uitstrekte. De bekende geograaf Von Humboldt was daarvan een der voormannen. In eigen land kan wellicht het landschap van de Beemster, ontworpen in opdracht van Amsterdamse kooplieden, als één der eerste bewust ontworpen landbouwlandschappen gelden.

Groeiend besef over de waarde van het platteland

Als ik het goed heb werd in ons land het vraagstuk van de bestemming van onze vaderlandse grond, in relatie tot een min of meer geleide ontwikkeling van het grondgebruik, voor het eerst in het openbaar aan de orde gesteld op het stedenbouwkundig congres van 1924. Daarbij wezen pioniers op het gebied van de planologie als P. Bakker Schut en H. Cleijndert Azn. op de noodzaak tot het opstellen van regionale plannen voor het grondgebruik. Ongetwijfeld werd dat ingegeven door een gevoel van onbehagen over de achteruitgang van ons fysisch

*) De tekst van deze bijdrage verscheen eerder in aflevering 6 van de 18e jaargang van het Zeeuws Tijdschrift, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Provinciale Planologische Dienst voor Zeeland.

milieu door ongeordende bebouwing buiten de wooncentra en door een voortschrijdende aantasting van het cultuurlandschap als gevolg van ontginningen en eenzijdig gerichte, incidentele landverbeteringen.

Merkwaardig is het te ervaren, dat denkbeelden, die thans de grondslag vormen voor het planologisch beleid en die de stedenbouwkundige en de landschappelijke ontwikkeling van ons land voor een belangrijk deel bepalen, in feite nog zo jong zijn en zo'n goede veertig jaar geleden nog slechts door enkelen werden gepropageerd.

Het stedenbouwkundig verval sinds het eind van de vorige eeuw, de aantasting van het platteland, vooral in de dertiger jaren, en de ontreding in de laatste wereldoorlog hebben evenwel een constructieve aanpak, op het wetgevende en het organisatorische vlak, en ook op het terrein van het onderzoek, aanzienlijk gestimuleerd.

Kenmerkend voor die ontwikkeling is intussen, dat de zorg voor het landschap binnen het planologisch denken en handelen nog altijd in hoofdzaak is gericht op het *behoud* van het landschapsschoon. Dit komt tot uiting in bestemmingsvoorschriften gericht op het regelen van de bebouwing en op het handhaven van de landschappelijke status quo in bepaalde waardevolle gebieden. Uiteraard is dat belangrijk en vaak ook in hoge mate noodzakelijk. Maar dat neemt niet weg dat het opmerkelijk is hoe in de bestemmingsplannen één aspect van de milieuvorming, t.w. de uitbreiding en inrichting van het urbane gebied, op zeer creatieve wijze wordt behartigd, terwijl de kwaliteit van het milieu in het rurale gebied - althans in esthetisch-recreatieve zin - meestal alleen met conserverende maatregelen wordt nagestreefd. In bepaalde delen van ons landelijk gebied kan daarmee wel worden volstaan, omdat de landschappelijke situatie gelukkig in vele gemeenten nog tamelijk gunstig is. Maar ook in gebieden waar dat niet (meer) het geval is blijft de milieuvorming merkwaardigerwijze meestal beperkt tot maatregelen in de urbane sfeer en blijft het noodzakelijke pakket van creatieve maatregelen op het gebied van de landschapsbouw nog vrijwel altijd achterwege.

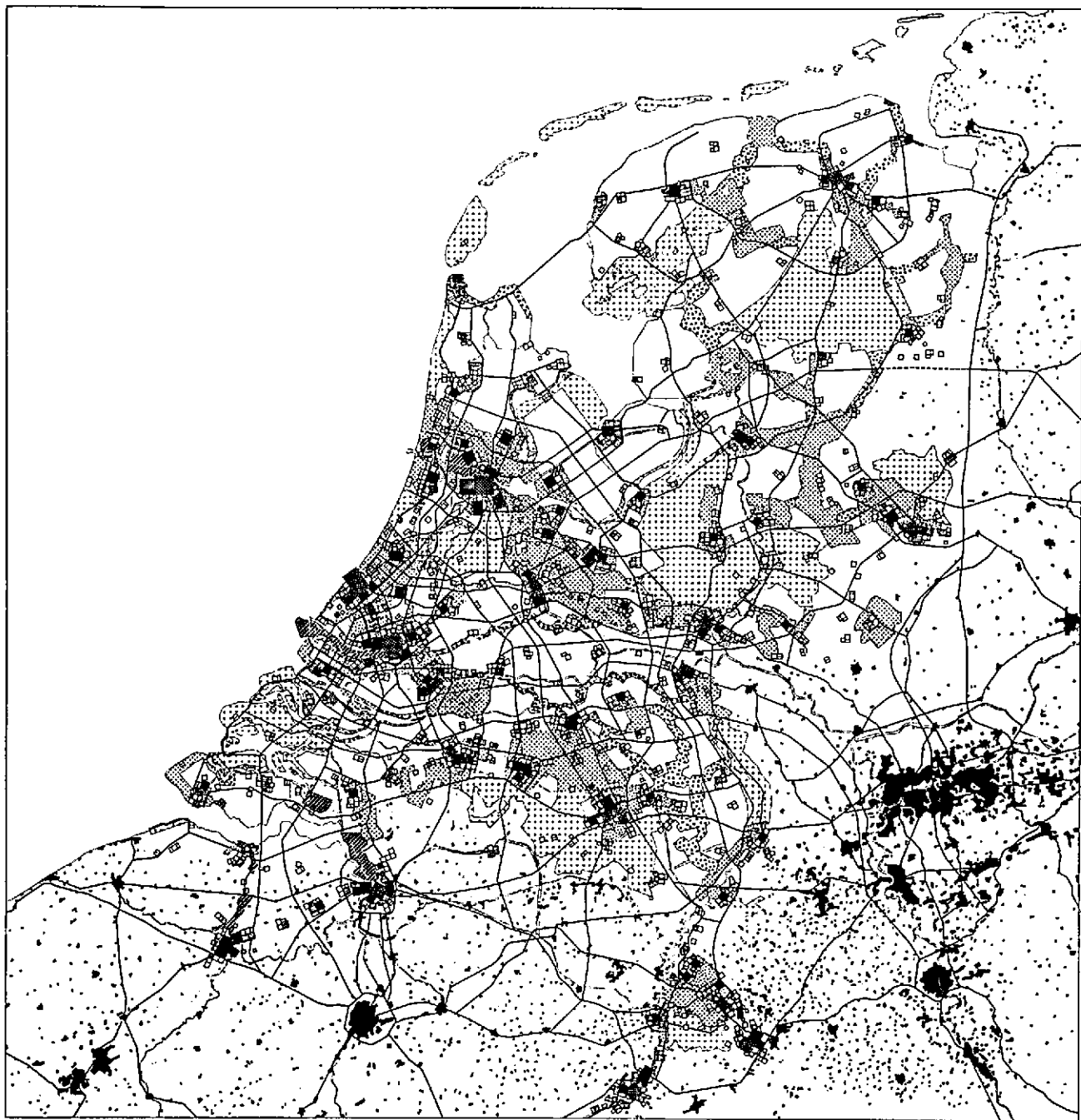
In nationaal verband valt er in dit opzicht een duidelijke groei te constateren in de gedachtevorming. Men zie slechts naar de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening in Nederland en de daarbij behorende Ruimtelijke Structuurschets omstreeks 2000 (afb. 1). Daarin krijgt de creatieve benadering van het landschap inderdaad duidelijk de aandacht. Het scheppen van verschillende soorten parkgebieden neemt in dat regeringsstuk een bijzondere plaats in. In de meeste streekplannen en bestemmingsplannen lopen de ontwikkelingen daarmee echter nog niet parallel.

De herinrichting van het landbouwareaal

De economische en sociale noodzaak om de landbouwbedrijfsvoering aan te passen aan nieuwe methoden en inzichten heeft grote invloed gehad op de herinrichting van het platteland. Waterbeheersingswerken, verbetering van landbouwwegen, ontginningen en vooral ruilverkavelingen hebben de landschappelijke situatie in de laatste decennia in vele gebieden ingrijpend gewijzigd. Door een eenzijdig gerichte doelstelling werd daardoor in de periode tussen de beide wereldoorlogen vaak afbreuk gedaan aan de schoonheid van het landschap. Het verdwijnen van natuurgebieden en een groeiende uniformiteit en verstrakking werden daarbij niet door een bewust geleide landschapsreconstructie gecompenseerd.

Uit het verzet tegen dit cultuurverlies heeft zich in de jaren ná de bevrijding een nieuwe aanpak ontwikkeld, waarbij aan de zorg voor het landschap zowel organisatorisch als legislatief een belangrijke plaats werd ingeruimd. De in de ruilverkavelingswet van 1954 geïntroduceerde *landschapsplannen* beginnen thans duidelijk hun stempel te zetten op het in reconstructie zijnde Nederlandse landbouwareaal. In die plannen worden bestaande waardevolle natuurgebieden gespaard en waar mogelijk wordt de verwerving ervan door een natuurbeschermingsinstantie bevorderd. Daarnaast wordt voorts in deze landschapsplannen voor iedere ruilverkaveling een visie ontwikkeld voor het nieuw te vormen landschap. Hierbij worden, met inachtneming van bestaande te handhaven elementen als bossen, houtwallen, lanen, e.d., al naar de aard van het landschap, dikwijls omvangrijke nieuwe beplantingen tot stand gebracht. In een veelzijdig gestructureerd nieuw landschapspatroon vormen deze groenelementen de basis en achtergrond voor talrijke recreatieve voorzieningen. Door hun omvang en situering kunnen ze plaats bieden aan voet-, rijwiel- en ruiterspaden, picknickplaatsen, parkeerruimten, visplaatsen, campings en soortgelijke infrastructurele werken ten behoeve van de recreatie.

De grootscheepse landschapsreconstructie, die thans als uitloei van cultuurtechnische werken wordt doorgevoerd, maakt echter een eng samenspel met de planologie tot een eerste vereiste. Anders dan in de landschapsplannen uit de eerste jaren, toen weg- en erfbplantingen het hoofdpatroon vormden, gaat het nu vaak om "gebruiksgroen" van vrij aanzienlijke oppervlakten. Voor een doelmatig beheer daarvan is het nodig, dat deze meer grootschalige landschapselementen in vele gevallen worden verworven door openbare lichamen die in dit opzicht over de vereiste know-how beschikken. Teneinde nu de realisatie en de instandhouding ervan zo goed mogelijk te verzekeren wordt een vroegtijdige coördinatie van het landschapsplan voor de

**RUIMTELIJKE STRUCTUURSCHETS
VOOR NEDERLAND
OMSTREEKS 2000**

Ruimtelijke eenheden

- type A
- type B
- ▣ type C
- type D
- ▨ industrie of haven

stadspark

stadsgroenpark

park- en waterpartijgebied van regionale betekenis

park- en waterpartijgebied van nationale betekenis

landschappelijke structuurwet of andere natuurwetgeving

agrarisch gebied

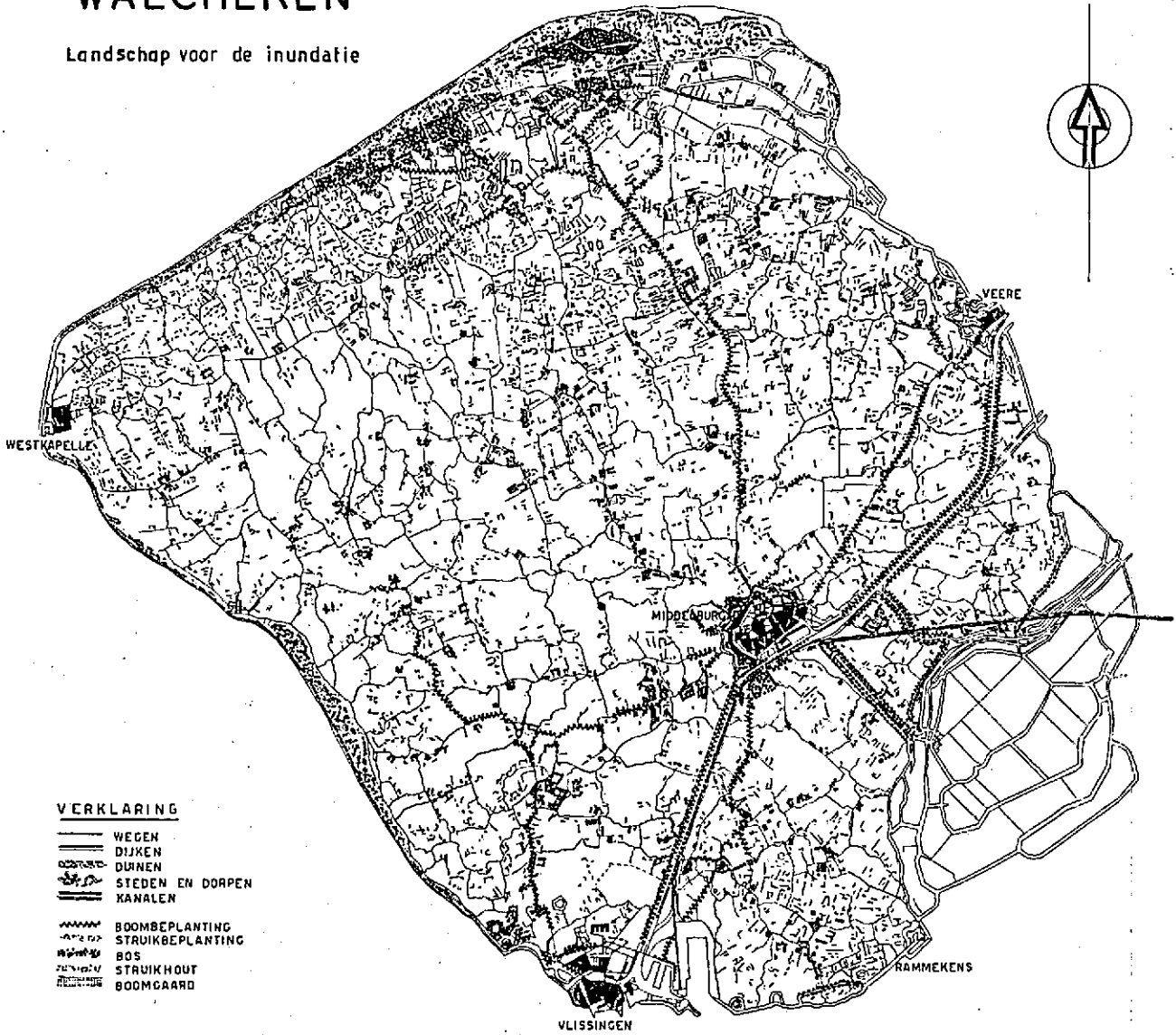
Agri. Planologische dienst

0 5 10 15 20 km

Afb. 1

WALCHEREN

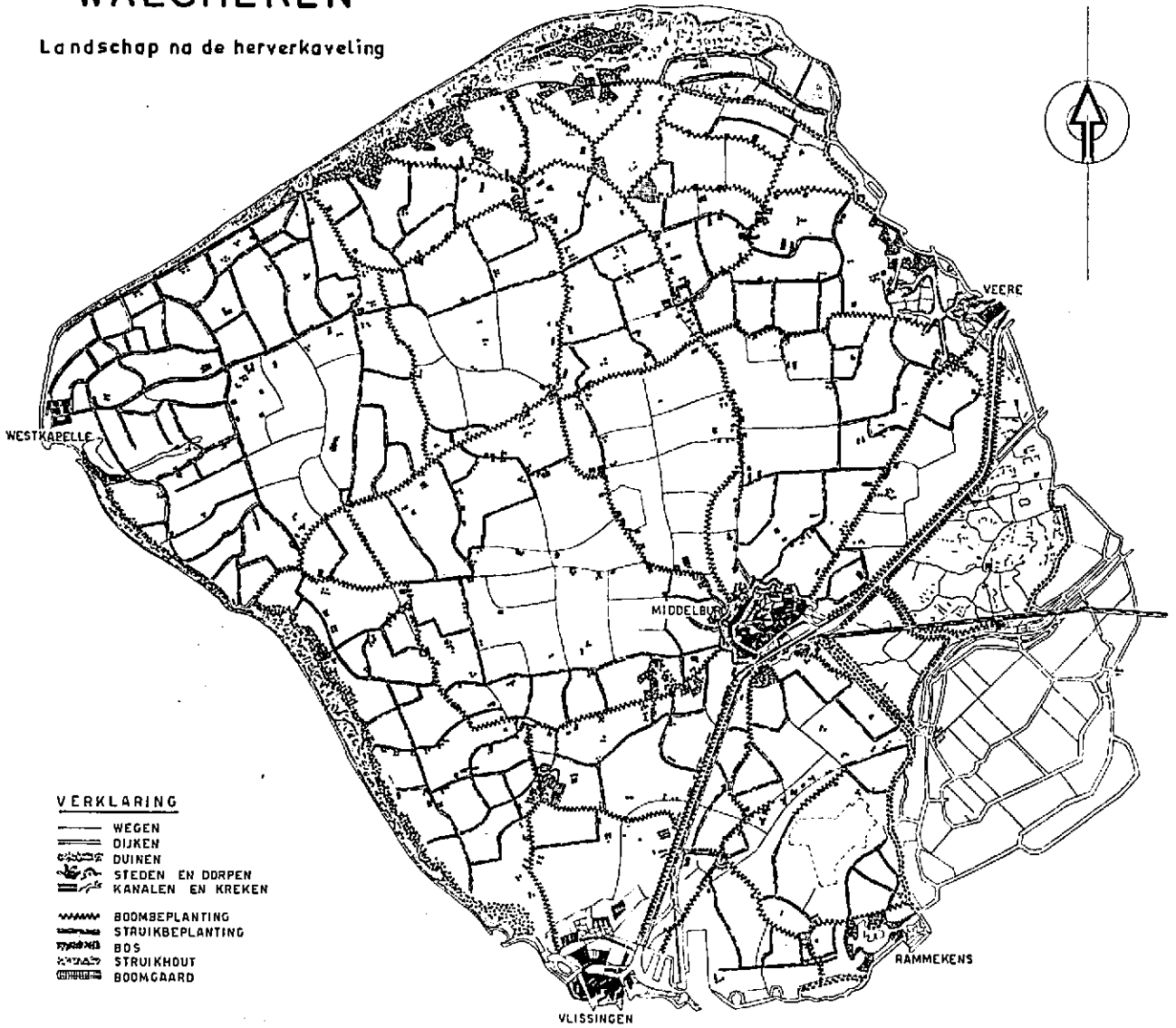
Landschap voor de inundatie

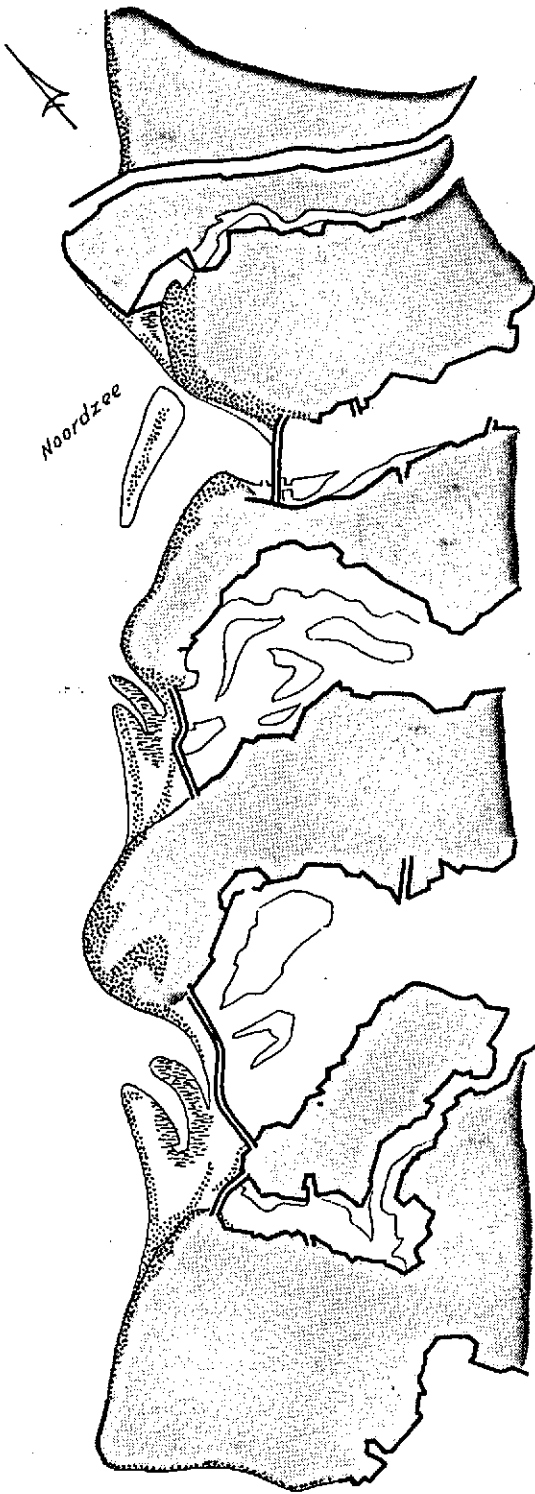
Afb. 2

WALCHEREN

Landschap na de herverkaveling

Afb. 3

Afb. 4
Na het gereedkomen van de afsluitdammen zal zich, naar verwacht wordt, een nieuw kustgebied gaan vormen, waarbij wellicht boeiende nieuwe landschapsvormen kunnen ontstaan.

ruilverkaveling met het gemeentelijk bestemmingsplan steeds meer noodzakelijk. In zeer grote structuren kan ook het samenspel met in voorbereiding zijnde streekplannen van grote betekenis zijn.

Waar de oppervlakte van de ruilverkaveling dikwijls grote delen van het gemeentelijk territorium beslaat ligt hier een goede mogelijkheid om de toekomstige ontwikkeling en het beheer van het landschap in de landbouwgebieden, voor wat de hoofdstructuur betreft, doeltreffend te richten. De ontwerpers van het gemeentelijk bestemmingsplan krijgen daarbij een landschapstechnische inbreng ter beschikking die veelal niet tot hun directe vakgebied behoort en aan de veelzijdigheid van hun plannen ten goede kan komen. Aan het totstandkomen van de landschapsplannen voor de ruilverkavelingen ligt nl. vaak een grote dosis wetenschappelijk terreinonderzoek en een omvangrijk teamwork met verschillende technische experts en plaatselijke deskundigen ten grondslag.

Het scheppen van geheel nieuwe landschappen

In een beschouwing over het landschap in de planologie dient zeker ook de traditioneel-Nederlandse bezigheid van het scheppen van geheel nieuwe landschappen te worden genoemd. Naast de inpolderingen van meer beperkte omvang in de Delta en langs het Friese en Groningse wad zijn het vooral de nieuw gevormde landschappen in het Zuiderzeegebied die nog altijd een wereldwijde belangstelling trekken.

Het feit dat deze polders in de eerste periode van hun bestaan geen onderdeel vormen van de normale bestuurlijke indeling van provincie en gemeente heeft tot gevolg dat het planologisch teamwork, dat de grondslag legt voor de toekomstige landschapstructuur, zich ook niet binnen het gebruikelijke kader van streekplan en gemeentelijk bestemmingsplan afspeelt. Op nationaal niveau gaat echter aan het scheppen van deze grote, nieuwe leefruimte een zeer intensieve arbeid op het terrein van planologie en landschapsbouw vooraf. Deze vindt plaats in het verband van de daarbij betrokken rijksorganen.

Wellicht duidelijker dan waar ook elders demonstreert zich in de vormgeving van het landschap van de Zuiderzee-polders de snelle ontwikkeling naar een veelzijdiger grondgebruik. In Wieringermeer en Noordoostpolder bewoog het percentage grondoppervlak, dat voor bosbouw, natuurbehoud of recreatie beschikbaar kwam, zich ongeveer rond het landschapsgemiddelde van 7 à 8%. In Oostelijk Flevoland, met zijn gunstig gelegen nieuwe bossen, stranden en recreatieruimten langs het Veluwemeer, bedraagt die oppervlakte thans reeds het dubbele, ofschoon de landinrichting er nog niet is voltooid. Voor het juist drooggevalen Zuidelijk Flevoland, in de directe omgeving van het overvolle Gooi en van Amsterdam,

zullen echter de niet-agrarische bestemmingen waarschijnlijk een nog aanzienlijk groter deel van het nieuwe land in beslag nemen.

Hoewel de omstandigheden voor het scheppen van een nieuw landschap in deze polders nauwelijks vergelijkbaar zijn met de gecompliceerde situaties op het oude land zullen toch de daar geldende overwegingen en zvaringen van grote betekenis blijken te zijn bij de voortschrijdende reconstructie van het Nederlandse landschap. Dat geldt met name voor de zo gewenste creatieve inbreng van de landschapsdeskundigen in de gewestelijke en gemeentelijke planologie.

Het Zeeuwse voorbeeld

De dramatische gebeurtenissen rond het Zeeuwse landschap in het jongste verleden vormen een mijlpaal op de weg van de planologie en de landschapsbouw in het na-oorlogse Nederland. De vrijwel totale verwoesting van het oude cultuurlandschap van Walcheren confronteerde ons in die moeilijke jaren met een in wezen geheel nieuwe taak. Enerzijds was er de onmogelijkheid om het eens zo karakteristieke maar totaal verouderde en ondoelmatige netwerk van wegen en waterlopen in de oude vorm te herstellen. Anderzijds echter noopten zoveel nog overgebleven elementen als dorpskernen, buitenplaatsen, bestaande hoofdverbindingen en gespaarde boerderijen, en soms ook de geomorfologische situatie, tot een behoedzaam gebruik van de beschikbare technische uitrusting en tot een beheerste toepassing van de elders zo gebruikelijke methoden bij de landinrichting. (afb. 2 en 3)

Interessant is het intussen te bedenken, dat de enorm toegenomen recreatiedruk en het daarmee gepaard gaande verkeer op de Walcherse landwegen thans opnieuw aanleiding geven tot een reconstructieplan voor het landschap van dit eiland.

De overstromingsramp van 1953 bracht nieuwe grote taken met zich, waarbij wederom de reconstructie van het landschap een centrale plaats in het planologische werk innam. Daarbij bleek duidelijk hoe de wederopbouw van het landschap van Walcheren een grote leerschool was geweest voor het landschapsherstel op Schouwen, Tholen, Noord- en Zuid-Beveland en in het Zuidhollandse Deltagebied. Trouwens ook voor de landschapsvernieuwing in de andere provincies zijn de ervaringen in Zeeland van fundamentele betekenis geweest. Zij hebben de ogen geopend en de weg gebaad voor een landschapsopbouw in regionaal verband die zich, in samenhang met cultuurtechniek, landaanwinning en wegenbouw, begint te ontwikkelen. Een ontwikkeling die tot ver over onze grenzen de aandacht trekt.

Nog tot op de dag van vandaag wordt er binnen de Zeeuwse provinciegrenzen belangwekkend werk verricht op het vakgebied van planologie en landschap.

De inrichting van het Veerse Meer - deel van het Deltaplan - mag zeker gelden als een voorbeeld, waarbij van de aanvang af door een breed samengesteld team van deskundigen naar een veelzijdig ingericht nieuw landschap is gestreefd. Daarbij is getracht om het gebied van de natuur en de verlangens op het gebied van de openluchtrecreatie in de conceptie van het structuurplan te integreren.

Voor het elders in de Delta nog te verrichten werk voor de landschapsbouw en de planologie zal ongetwijfeld ook uit de hier opgedane ervaringen weer lering worden getrokken.

Stedebouw — Landschapsbouw

Het door de eeuwen heen telkens gewijzigde kaartbeeld van de Zeeuwse eilanden is wellicht het meest markante bewijs van de dynamiek van ons landschap. De nieuwe kustlijn die zich in de komende decennia, na de voltooiing van de Deltadammen, gaat vormen, zal ons dat opnieuw bewust maken. (afb. 4). Geen enkele generatie vóór ons is zo sterk geconfronteerd met veranderingen in het fysisch milieu dan de onze.

Toch hebben velen moeite met de erkenning van die dynamiek, zodra dit het landschap betreft. Dat komt misschien omdat we gewend zijn de loop der dingen aan de tijd van het eigen mensenleven af te meten en dan lijkt dat land met zijn wegen en dijken, akkers en weiden, met de bomen rond de oude hofsteden en de met riet omzoomde stille kreken haast een eeuwigdurend gegeven.

Maar die illusie wordt thans ruw verstoord. Niet alleen de stad óók het land bevindt zich in een revolutionair proces van vernieuwing. Naast de reeds genoemde reconstructie van de landbouwgebieden zijn we getuige van de groei van een gigantisch nieuw net van verkeerswegen. En de uitbreiding van het stedelijk gebied slaat benauwend grote bressen in onze nog vrije landelijke ruimte.

Het zijn juist de vervagende grenzen tussen het stedelijke en het niet-stedelijke milieu, die het nodig maken om de planning en de inrichting van deze beide soorten van ruimte met dezelfde nauwgezetheid en met een grote zin voor creativiteit ter hand te nemen. Naast de stedebouw is thans het vakgebied van de landschapsbouw in volle ontwikkeling. De nieuwe wijze van leven in deze tweede helft van de twintigste eeuw heeft meegebracht, dat de belangensfeer van de stedelijke bevolking niet beperkt blijft tot het urbane milieu maar dat ook de kwaliteit van de ruimte daarbuiten voor haar van essentiële betekenis is geworden. Vervoer en vrije tijd hebben voor de stadsbewoners, en dat zijn straks bijna alle Nederlanders, de weg geopend naar die nog vrije onbebouwde ruimte. Het is daarom niet meer dan logisch dat de vormgeving en de inrichting ervan zodanig worden gericht, dat zij een véelzijdig

gebruik van die vrije ruimte mogelijk maken. Naast voedselvoorziening ook ontspanningsmogelijkheid. In velerlei vorm. Massarecreatie, maar ook stiltegebieden. Voorts ook ruimte voor onze bedreigde flora en fauna. En dat alles tegen de achtergrond van een gaaf landschap. Dat landschap zullen we op vele plaatsen opnieuw moeten scheppen, omdat het is gedegenereerd of omdat het aan de nieuwe gebruikseisen niet meer voldoet. Op andere plaatsen zal meer de nadruk moeten vallen op een betere ontsluiting of wellicht soms op een betere bescherming van de nog bestaande landschappelijke waarden.

Dit alles zal moeten gebeuren in een nauw samenspel tussen planologie en landschapsbouw. Ieder be-

stemmingsplan en ieder streekplan zal tevens een landschapsplan of een landschapsstructuurplan moeten bevatten. Daarin dient de zorg voor natuur en landschap zich niet, zoals tot nu toe, te beperken tot *conserverende* maatregelen, maar dienen vooral ook *creatieve* voorstellen te worden ontwikkeld.

Met de toenemende verstedelijking voor ogen is het dringend gewenst *gewestelijke plannen voor de landschapsbouw* op te stellen die de bouwstof kunnen leveren voor een *urgentieprogramma voor de groenvoorziening* als onderdeel van het regeringsbeleid voor de ontwikkeling van het platteland. De zorg voor het landschap zal daardoor tevens een meer constructieve plaats in onze planologie verwerven.

Natuurschoonbezitters

Bescherm uw bos-, heide- en duinbezit tegen brand. Plaats waarschuwingsborden.

Te verkrijgen:

Waarschuwingsborden BOSBRANDGEVAAR. 40 x 50 cm à f 5,—. De borden zijn duidelijk geletterd, kleurvast en weer- en windbestendig.

Bestellingen bij de commissie voorlichting en propaganda bosbrandweer van het Boschap, Laan Copes van Cattenburch 100, 's-Gravenhage.

Bij overschrijving op giro nr. 6792 van het Boschap te 's-Gravenhage kan bestelling op de girokaart worden opgegeven.